

GÖROĞLU'NUN TÜRKMEN VERSİYONUNA AİT ANLATMALARININ TESPİTİ VE BAZI PROBLEMLER

Dr. Mustafa ARSLAN*

Göroğlu ve onun etrafında teşekkül eden anlatmalarla ilgili yüz elli yılı aşkın bir zamandır ortaya konan çalışmalar zengin bir literatür meydana getirmiş olmasına rağmen, bu konuda çözülememiş pek çok problem de ortada durmaktadır. Yapılan çalışmalar bize göstermektedir ki, Göroğlu anlatmalarının çeşitli versiyonlarına ait bazı temel problemler çözüme kavuşturulmadan, konu üzerinde ilmî bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bu sebeple biz, Göroğlu Destanı'nın Türkmen versiyonuyla ilgili derleme ve metin neşirlerine ait çalışmalar hakkında kısaca bilgi vererek, bu noktada ortaya çıkan bazı problemler üzerinde duracağız.

Göroğlu Destanı'nın Türkmen versiyonuna ait derleme, metin neşri, inceleme vb. çalışmalar, Sovyetler Birliği kurulduktan sonraki yıllarda başlatılmıştır. Daha önceki yıllarda destanla ilgili özel bir çalışmaya rastlanmaz. Sadece 17.-18. yüzyıllarda yaşayan bazı Türkmen şair ve yazarların eserleriyle, o yıllarda Türkmenistan'da bulunmuş olan seyyahların çeşitli yazılarında, Göroğlu anlatmalarının Türkmenler arasında çok yaygın ve meşhur olduğuna, destanın bahşılar tarafından icra ediliş tarzına ve anlatmaların muhtevasına dair küçük bilgilere rastlanmaktadır.¹ İhtilâlden sonra Sovyet politikasını yönlendirenlerin, 19. yüzyıl sonlarından itibaren hızla gelişen

folklor çalışmalarının önemini farketmesiyle birlikte Türkmenistan'da da bu tür faaliyetlere hız verilmiş, neticede 1926 yılında kurulan "Türkmen Medeniyet Enstitüsü"nin çalışma programı çerçevesinde, halk arasında yaşayan folklor ürünlerinin derlenmesi işine girilmiştir.

Yapılan çalışmalar sonrasında, Türkmen bahşılarının veya diğer kültür taşıyıcılarının sözlü gelenekte devam ettirdikleri pek çok eserle birlikte Göroğlu Destanı'na ait anlatmalar da derlenmiş, elde edilen malzemeler "Türkmen Medeniyet Enstitüsü"ne bağlı olan "Dil ve Edebiyat Enstitüsü"nde toplanmıştır.

Edindiğimiz bilgilere göre, bu anlatmalar ilk defa Ata Çepov, Toygulı Kasımov, Muhammet Ataşov, Ovazgeldi Miratov, Dovlı Kulyev gibi araştırmacılar tarafından Türkmenistan'ın çeşitli bölgelerindeki anlatıcılardan derlenmiştir. Bunların içinde Ata Çepov tarafından 1937 yılında meşhur Pelvan Bahşı'dan 12 kol (Türkmenlerde şah veya şahamça olarak adlandırılır) halinde derlenmiş olan anlatmalar,²daha sonra Nefes Hocaev'in aynı bahşıdan derlediği (1939) "Göroğlunun Ölümü" koluyla birlikte, Ata Govşudov tarafından latin harfleriyle neşredilmiştir.³ Bu nüsha, Türkmen versiyonuna ait anlatmaların ilk defa birarada neşredilmesi bakımından önemlidir.

Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından yürütülen derleme çalışmaları, daha sonraki yıllarda Kerim Osmanov, Nazar Kurreyev, Porcan Kiçigulov, K. Cumaev, B.A.Karriyev, Ata Rahmanov, H.K. Dimitriyev, N.F. Lebedev, M. Çarıyev, Töre Nefesov, B. Memmetiyazov gibi araştırmacılarla devam etmiş, gerek Türkmenistan'ın Daşhavuz, Çercev, Tagtabazar bölgelerinden gerekse Özbek, Tacik, Stavropol Türkmenlerinden elde edilen yüzün üzerindeki varyant, Enstitü arşivine teslim edilmiştir. Bu varyantlardan bazıları "Sovet Edebiyatı" dergisinde yayınlanırken, bazıları da biraraya getirilerek ve düzeltmeler yapılarak, değişik yıllarda kitap halinde neşredilmiştir.⁴ Çeşitli bölgelerden derlenmiş olan Türkmen anlatmalarının bugüne kadar yayınlananları arasında en hacimlisi, Türkmençe ve Türkiye Türkçesi ile Annagulu Nurmehmet tarafından hazırlanarak 1996 yılında Bilig yayınları arasında neşredilmiş olanıdır.⁵ 30 koldan müteşekkil ve sekiz cilt halinde yayınlanan bu nüsha, dil ve metot yönünden hatalarla dolu olmakla birlikte, Türkmen versiyonuna ait Türkiye'deki ilk neşir olması bakımından önemli bir çalışmadır.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Türkmen versiyonuna ait anlatmalar, ilim aleminde yakın sayılabilecek bir dönemde ve hakim ideolojinin oluşturduğu program çerçevesinde toplanmış ve neşredilmiştir. Bu durum, konu üzerinde çalışan araştırmacılar için bazı problemleri de beraberinde getirmektedir.

Bu problemlerin başında, varlığından haberdar olmamıza rağmen, Türkmen anlatmalarının, daha önceki yüzyıllara ait metinlerinin olmayışı gelmektedir. Oysa, Göroğlu üzerinde yapılacak

araştırma ve incelemelerde Türkmen anlatmaları, çok önemli ve merkezî bir yere sahiptir. Göroğlu Destanı'nın bütün versiyonlarındakahramanın "Teke-Türkmen" olarak tavsif edilmesi ve pek çok anlatmada olayların, Türkmen-İran, hatta İran-Turan mücadelesi üzerinde yoğunlaşması, Türkmen versiyonuna ait anlatmaların önemini daha da arttırmaktadır. Fakat, sadece Göroğlu'nun Türkmen anlatmalarında değil, diğer versiyonlarında ve Türk destanlarının genelinde görülen "tespit" devresinin eksikliği, maalesef konu üzerindeki bazı karanlık noktaların açıklanmasını güçleştirmekte ve araştırmacıların farklı görüşler etrafında yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Her ne kadar, "Türk milleti, destan devri yaşamaktan, destanlarını yazmaya fırsat bulamamış" dahi olsa, tespit devresinin, zamanında ve tam olarak tamamlanamamış olması, önemli bir problem ve büyük bir talihsizlik olarak karşımıza çıkmakta, yapılacak çalışmalar için bir engel teşkil etmektedir.

Bizim üzerinde çalıştığımız Türkmen anlatmalarında dikkatimizi çeken ikinci önemli nokta ise, neşredilen metinler üzerinde hakim ideolojinin tesiriyle bazı tahrifatların yapılmış olmasıdır. Özellikle, incelemiş olduğumuz nüshalarda (1958, 1980, 1983, 1990, 1996 nüshalarında) Göroğlu'nun zenginlerle ve din adamlarıyla mücadele etmesi suretiyle destanda geçen olayların, bir sınıf çatışması hüviyetinde nakledilmesi ve bazı araştırmacılar tarafından sadece bu noktalara dayanarak kahramanın yaptığı mücadelenin "burjuvazî devlete ve feodallere karşı yapılan bir mücadele"⁶ gibi gösterilmesi, bu tahrifatı açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Malum olduğu üzere, "Ekim Devri-

mi”nden sonra Sovyet politikasını yönlendirenlerin, folklor eserlerini, “Komünist öğretiyeye göre yeniden kurma” çalışmaları, 1940’lı yıllarda hat safhaya ulaşmıştır. Bu yıllarda Sovyetler Birliği’nin başında olan Stalin’in, özellikle Türklere karşı izlediği politikaya paralel olarak, bu ülke sınırları içinde kalan Türk topluluklarının milli-manevî değerleri körükleyici eserleri, Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından 9 Ağustos 1944 yılında alınan bir kararla yasaklanmıştır. Bu durum, o yıllarda yayınlanan “Bolşevik” dergisindeki “Sovyet Sanatının İleri Fikirliliği İçin” başlıklı makalede şu sözlerle açıkça ifade edilmektedir: “Destanlar, halk medeniyetinin gelişmesinde kendine göre önemli bir yere sahip olsalar da, onların herhangi birini etik ve estetik yönden örnek almak, onları yaymaya çalışmak yasaktır. Çünkü, bu destanlarda yer alan şahıslar (destan kahramanları), Rus topraklarını yağmalamak isteyen gerici ve emperyalist komutanlardır.”⁷

Alınan bu kararlar üzerine aynı yıllarda Başkurtların “Batırlar Turahında Epos” (Kahramanlar Hakkında Destan) (Ufa-1943) adlı destan külliyyatı, Kırgızların “Manas”, Tatarların “Edige”, Kalmukların “Canhır”, Buryatların “Geser”, Türk boylarında ortak olan “Alpamiş” destanları ile Göroğlu Destanı da, “hanların, beylerin, feodallerin, yüksek tabakanın hayatlarını aksettirmesi” gerekçesiyle yasaklanmıştır.⁷ Daha sonra bu eserlerden bazıları, Komünist Parti programına uygun şekilde düzenlenerek ve eğer parti programına aykırı hususlar varsa onların eserden çıkartılması suretiyle tahrif edilerek yeniden neşredilmiştir.

Göroğlu Destanı’nda anlatılan

olayların devamlı bir mücadeleyi yansıtmaması, destan kahramanının destana yeni ilâveler yapılmasına müsait bir yapısının olması ve gerek “Göroğlu” adının etimolojik yapısından kaynaklanan “Oğuz kahramanı”, “mezarın oğlu”, “sağırın oğlu”, “kör bir adamın oğlu” gibi değişik fikirlerin, gerekse, kahramanın yeri geldiğinde hilekâr, düzenbaz bir tip özelliği göstermesiyle bağlantılı olarak pek çok efsaneyi ve çekirdek olayı bünyesinde toplamış olması, hakim ideoloji için bulunmaz bir malzeme teşkil etmiş ve anlatımlar amaçlara uygun hale getirilerek yeniden neşredilmiştir. Mesela, Pelvan Bahşı’dan derlenerek 1941 yılında neşredilen nüshada yer alan ve Göroğlu’nun dedesi Cıgalı Bey tarafından söylenen şiirdeki;

*“Hümme sizden Kavus Kıyas,
Çöl eyesi Hızır İlyas,
Medine’de ol imam has,
Bu gamlardan gutar meni.”⁹*

şeklindeki dörtlük, 1958, 1983, 1990, 1996 yıllarında yayınlanan neşirlere dahil edilmemiştir. Bunun gibi, Türk-İslâm kültürüne ait hemen hemen bütün eserlerde karşılaştığımız pek çok unsur, herhalde eseri yayına hazırlayanları rahatsız etmiş olacak ki, ya değiştirilmiş ya da tamamen metnin dışına çıkarılmıştır. Özellikle değiştirilmiş olduğuna inandığımız bir başka kelime de, Göroğlu’nun devamlı mücadele halinde olduğu düşmanın adıdır. Pelvan Bahşı anlatmasında Göroğlu ve yiğitlerinin “Gızılbaş”larla mücadele ettiği ifade edilirken, daha sonra yayınlanan neşirlerde “Gızılbaş” kelimesi “düşman” kelimesi ile değiştirilmiş ve mücadelenin yönü saptırılmıştır.

Destan metni üzerinde gerek ide-

olojik gerekse şahsi tasarruflardan kaynaklanan bu tür tahrifatların yanısıra, dar ve ideolojik bir anlayışla hareket eden bazı araştırmacılar da, konu üzerinde yaptıkları çalışmalarda dikkatlerini, sadece kendi düşüncelerine uygun olan unsurlar üzerinde toplamışlar, neticede Göroğlu ve onun etrafında teşekkül eden anlatmalarla ilgili objektif ve ilmî olmayan yargılara ulaşmışlardır.

Halbuki, bu şekilde ideolojik yönlendirmeler sonucu ortaya çıkan bazı ifadelerle, tarihî vesikalardaki şahıslar arasında paralellikler kurmak ve yeni zamanlara ait olayların destan anlatım geleneğinde yarattığı paralellikleri gerçekmiş gibi değerlendirmek, ne ilmî çalışma ne de bir edebî tür olarak destan mantığı ile bağdaşmaz. Bu sebeble, sadece Göroğlu üzerinde yapılacak çalışmalarda değil, geçmişte bu ideolojik yönlendirmelere maruz kalmış Türk topluluklarının folklor ürünleri üzerinde yapılan çalışmalarda da, bu tahrifatın göz önünde bulundurulması, kanaatimizce, daha ilmî ve sağlıklı sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

Göroğlu Destanı'nın Türkmen versiyonuna ait anlatmalarında karşılaştığımız bir başka problem ise, neşredilen bazı nüshaların (1958, 1983, 1990, 1996 nüshaları) sadece Türkmenistan'ın farklı bölgelerinden derlenmiş metinlere değil, aynı zamanda Özbeklerden, Taciklerden, Stavropol, Ufa, Kazan bölgelerinden elde edilen metinlere dayalı olarak hazırlanmış olmasıdır. Bu nüshaları yayına hazırlayanlar, değişik versiyonlara ait varyantlardan faydalandıklarını ifade etmelerine rağmen, hazırlamış oldukları metinlerde hangi epizotun hangi varyanttan alındığını açıkça göstermezler. Üstelik, farklı varyantlara has anlatım tarzı, dil, üslub vb. özellikler de yeterin-

ce muhafaza edilmemiştir.

Folklor metinlerinde “edisyon-kritik”, “metin kurma”, “metin tamiri” gibi yollarla yeni varyantlar ortaya koyma çalışmalarının, esasen folklorun tabiatine ters düştüğü; her metnin, ancak ortaya çıktığı sosyal ve kültürel çevre ile ilmî izahının mümkün olabileceği¹⁰ ve yapılacak mukayeseli çalışmalarla ortak ve farklı unsurların ortaya konulabileceği düşünülürse, Türkmenistan dışındaki sahalarda meydana getirilmiş kolların veya epizotların Türkmen versiyonuna dahil edilmesi, kanaatimizce doğru değildir. Bu durum ayrıca, bazı epizotların, mahallî kültürlerde yeni anlatmaların yaratılması ve yayılmasının nasıl gerçekleştiğinin anlaşılıp, ortaya konulması bakımından da bir engel teşkil etmektedir.

Görüldüğü gibi, Göroğlu Destanı'nın Türkmen versiyonuna ait mevcut anlatmaları, bünyesinde bazı problemler ihtiva etmektedir. Dolayısıyla, tek bir nüshayı esas alarak yapılacak çalışmalar, araştırmacıları farklı ve ilmî olmayan sonuçlara götürecektir. Bize göre bu problemlerin çözümü, bugün yayıldığı geniş coğrafi alan içinde Doğu ve Batı olmak üzere başlıca iki versiyon silsilesi¹¹ oluşturan Göroğlu'nun bütün versiyonlarını, “Millî Mukayese Yöntemi”¹² prensipleri dahilinde inceleyip, ortak noktaları tespit ve analiz etmekle mümkündür. Bu tür çalışmalar, bir yandan, Göroğlu versiyonları içinde “merkezî” bir konuma sahip olan ve her türlü tahrifata ya da yanlış metodolojiye rağmen mitik-epik özellikleriyle öne çıkan Türkmen anlatmalarının, Göroğlu versiyonlarının yanısıra Türk destan geleneği içindeki yerini ve önemini tespit etmek; diğer yandan, Türk kültürünün zenginliğini

ve yaygınlığını ortaya koymak, Türk boyları arasındaki birlik ve beraberliği pekiştirmek bakımından büyük önem taşımaktadır.

DİPNOTLAR

* Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Arş. Gör.

1. Karriev, B.A; Epiçeskie Skazaniya o Keroglu u Tyurko Yazıçını Narodov, Moskova-1968, s.101 vd.; N. Aşirov, "Göroğlu Eposı Dogrusında", Göroğlu, Aşgabat-1958, s. 9; M. Fuad Köprülü, Edebiyat Araştırmaları-I, İstanbul-1988, s.152
2. Bu anlatmalar, "Göroğlının Döreyşi, Göroğlının Öylenişi, Ar Alış, Övez, Öveziñ Halas Edilişi, Övez Öylenen, Arapreyhan, Kırk Müñler, Övez Öykelän, Kempir, Harmandäli, Göroğlu hem Bezirgen" olarak adlandırılmaktadır.
3. Govsudov, Ata; Göroğlu, Türkmen Halk Eposı, Aşgabat-1941
4. Göroğlu, (Haz. N.Aşirov vd.) Aşgabat-1958; Göroğlu, Türkmen Halk Eposı,(Haz. Meti Köseyev) Aşgabat-1980, Göroğlu, Türkmen Gahramançılık Eposı,(Haz. B.A.Karriev) Moskova-1983, Göroğlu, Türkmen Gahramançılık Eposı, (Haz. B.Memmet-yazov) Aşgabat-1980
5. Göroğlu, Türkmen Halk Destanı, (Haz. Annagulu Nurmemmet) Bilig Yayınları, Ankara-1996
6. Karriev, B. A.; Epiçeskie Skazaniya o Keroglu, s.10-11
7. Solodovnikova, "Za Vısokuyu İdeynost' Sovetskogo İsskusstva", Bol'şevik, Moskova 1944, no: 19-20
8. Zarifov, Nur; İdivkey Bilen Moradım, Ufa-1994, s. 10-11
9. Göroğlu, Türkmen Halk Eposı, Aşgabat, 1941, s. 25
10. Oğuz, M.Öcal; "Türk Dünyası Folklorunda Yeni Yöntem Arayışları", Milli Folklor, S.33, 1997, s.6-7
11. Türkmen, Fikret; "Köroğlu'nun Özbek ve Ermeni Varyantları", Köroğlu Semineri Bildirileri, Ankara, 1983, 83-90; Dursun Yıldırım, "Köroğlu Destanı'nın Orta Asya Rivayetleri, Köroğlu Semineri Bildirileri, s.103-114
12. Oğuz, M. Öcal; a.g.m., s. 3-8